

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДІТЕЙ НА ЗАХИСТ У КОНТЕКСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ХАРТІЇ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

У статті досліджуються положення Європейської соціальної хартії щодо забезпечення трудових прав дітей та підлітків, зміни, які відбулися в законодавстві України у зв'язку з її ратифікацією, стан із дотриманням трудових прав дітей в Україні, а також пропонуються шляхи подолання порушень у даній сфері.

Ключові слова: діти, підлітки, дитяча праця, права дітей, експлуатація дітей.

На початку ХХ століття у світі відбулося чимало подій міжнародно-правового характеру, які мали велике значення для визнання прав і свобод людини, і дітей зокрема, як найвищої соціальної цінності в суспільстві. Ці події стосуються і нашої країни, яка своєчасно реагує на них, відповідно до змін у законодавстві.

Так, з метою подальшого здійснення діяльності щодо захисту прав людини, Уряд України 14 вересня 2006 р. ратифікував Європейську соціальну хартію (переглянуту), прийняту 3 травня 1996 р. та підписану від імені України 7 травня 1999 р. у Страсбурзі. Головним зобов'язанням України внаслідок ратифікації є «... вважати положення Хартії ... декларацією цілей, здійснення яких вона буде прагнути всіма доступними засобами...» [11, с.18].

Пункт 7 частини I Хартії містить визнання права дітей та підлітків на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони можуть наражатися, а пункт 17 – на належний соціальний, правовий та економічний захист. Крім того, пункт 1 статті 17 «Право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист» частини II Хартії також проголошує право дітей та підлітків на захист від експлуатації та насилля, а стаття 7 частини II Хартії – основні положення, що стосуються трудової діяльності дітей та підлітків, [11, с.18-19], а саме: « 1. Встановлення мінімального віку прийняття на роботу з 15 років, за винятком дітей, які залучаються до виконання робіт, визнаних легкими, що не завдають шкоди здоров'ю дітей, їхній моралі або освіті. 2. Встановлення мінімального віку прийняття на роботу, де умови праці визнано небезпечними або шкідливими для здоров'я, з 18 років. 3. Заборону застосування праці осіб, які ще здобувають обов'язкову освіту, на роботах, що можуть порушити процес їхнього повного

навчання. 4. Обмеження тривалості робочого часу для осіб, молодших 18 років відповідно до потреб їхнього розвитку, і особливо потреб у професійній підготовці. 5. Визнання права молодих працівників і учнів на справедливую заробітну плату або іншу відповідну допомогу. 6. Встановлення порядку, що час, витрачений підлітками за згодою роботодавця на професійну підготовку в нормовані робочі години, зараховується як робочий час. 7. Встановлення порядку, що працюючі особи молодше 18 років мають право на щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів. 8. Заборону застосування праці осіб, молодших 18 років на роботах у нічний час, за винятком деяких робіт, визначених національними законами чи правилами. 9. Встановлення порядку, що особи молодше 18 років, праця, яких застосовується на роботах, визначених національними законами чи правилами, підлягають регулярному медичному огляду. 10. Забезпечення особливого захисту дітей та підлітків від фізичних і моральних ризиків, на які вони наражаються, і, зокрема, від тих ризиків, що безпосередньо або опосередковано впливають з виконуваної ними роботи.

Постає справедливе запитання: впровадження даних змін це лише міжнародні зобов'язання України або це вимога часу? На жаль, ситуація із захистом прав дітей та підлітків потребує на сьогоднішній день подальшої не тільки законодавчої, а й практичної підтримки. Особливо це стосується їх *трудової діяльності*, через небезпеку бути залученими до експлуатації, зазнавати насильства.

Потрібно зазначити, що проблеми, пов'язані із забезпеченням прав і свобод дітей, розроблялись і раніше. Їм присвячені роботи О.М. Балакіревої, С.А. Вегери, Л.С. Волинця, І.К. Городецької,

В.О. Іващенко, Г.В. Лактіонової, О.П. Петрашук, Р.Д. Риндзюньського, М.І. Трофімова, Н.В. Шость, Н.С. Юзікової, О.О. Яременко та інших. Однак, незважаючи на це, самостійного дослідження проблем забезпечення прав та свобод працюючих дітей та підлітків не проводилося. А між тим, дане дослідження – вимагає часу.

Аналіз законодавства України стосовно забезпечення прав дітей та підлітків, у тому числі їх трудових прав, свідчить про позитивні зміни у цьому напрямі.

Відповідно до ст. 43 Конституції України, кожен має право та можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку добровільно погоджується. Кожен має право на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату не нижчу, ніж визначена законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їх здоров'я роботах забороняється [2, с.18–19].

Вітчизняним трудовим законодавством передбачено декілька умов стосовно дозволу на початок трудової діяльності дитини: чотирнадцять, п'ятнадцять та шістнадцять років.

За загальним правилом, допускається прийом на роботу тільки осіб, які досягли шістнадцяти років.

За виключенням із загального правила, що не допускає прийому на роботу осіб, які не досягли 16 річного віку, за згодою одного з батьків або осіб, які їх замінюють (опікунів), допускається прийом на роботу осіб, що досягли 15 річного віку. Трудове законодавство не встановлює форми такої згоди. Доцільно, щоб вона мала письмову форму, що надало б можливість виключити суперечки з приводу дійсності такої згоди.

Допускається також прийом на роботу осіб, що досягли чотирнадцятирічного віку. При цьому, прийом на роботу має відповідати наступним умовам:

1) виглядає суто декларативною – це допускається з метою підготовки молоді до продуктивної праці. Навряд чи можлива постановка питання про незаконність укладення трудового договору з особою, що не досягла 15 річного віку, тільки через відсутність такої мети. З формулювання статті, що коментується, можна зробити висновок про те, що сторони трудового договору взагалі не зобов'язані переслідувати цю мету. Названа мета переслідувалася, виключно, законодавцем під час ухвалення рішення про включення даної умови до КЗпП;

2) прийому на роботу, відповідно до ч.3 ст.188 Кодексу Законів про Працю (далі – КЗпП), підлягають учні загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних учбових закладів. На думку фахівців з трудового

законодавства [4, с.239], до цієї категорії також можуть бути віднесені учні, що навчаються у вищих навчальних закладах відповідних рівнів акредитації;

3) прийом на роботу допускається для виконання легкої роботи, що не заподіє шкоди здоров'ю неповнолітнього. Коментуючи дану умову слід зауважити, що, у трудовому законодавстві України на жаль відсутнє визначення поняття «легкої роботи». Ця проблема вже була порушена у дослідженнях стосовно законодавчого врегулювання праці дітей [12, с.10], а саме: доводилася необхідність законодавчого врегулювання даного поняття та визначення видів робіт, що можуть до них відноситись;

4) робота не повинна порушувати процес навчання і може виконуватися у вільний від навчання час. Дана умова відповідає вимогам законодавства про освіту стосовно навчального процесу неповнолітніх. Так, відповідно до ч.2 ст.51 ЗУ «Про освіту» [9], відволікання учнів або студентів за рахунок навчального часу на роботу і здійснення заходів, не пов'язаних з процесом навчання, забороняється, крім випадків, передбачених рішенням Кабінету Міністрів України;

5) повинна бути отримана згода одного з батьків або осіб, що їх замінюють (опікунів). Дана умова ґрунтується на положеннях законодавства стосовно охорони дітей. Згідно зі ст.12 ЗУ «Про охорону дитинства» [10], батьки, або особи, які їх замінюють, мають право, зобов'язані, не тільки виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, але, створювати належні умови для навчання та розвитку її природних здібностей. Інакше дані особи несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини щодо навчання та ухилення від виконання батьківських обов'язків.

Також норми КЗпП встановлюють: заборону службовим особам і власникам підприємств та організацій усіх форм власності приймати на роботу осіб молодше шістнадцяти років, крім передбачених законом випадків, коли дозволяється приймати на роботу осіб чотирнадцяти або п'ятнадцяти років (ст. 188); обов'язок ведення на кожному підприємстві, установі, організації обліку працівників, які не досягли вісімнадцяти років (ст.89); заборону застосування праці осіб, молодших вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах; до підймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми (ст.190). Крім того, положення ст.192 забороняють залучати неповнолітніх до нічних, надуроч-

них робіт та робіт у вихідні дні, що може зашкодити фізичному здоров'ю неповнолітніх. Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, а також граничні норми підняття і переміщення важких речей особами молодше вісімнадцяти років, затверджуються Міністерством охорони здоров'я України за погодженням з Державним комітетом України з нагляду за охороною праці.

Закони України «Про охорону праці» і «Про охорону дитинства» встановлюють тотожні положення стосовно праці неповнолітніх, а ст.17 Закону «Про охорону праці» зобов'язує власника підприємства створити в кожному структурному підрозділі і на робочому місці умови праці відповідно до вимог нормативних актів, а також забезпечити додержання прав працівників, гарантованих законодавством про охорону праці.

Слід зазначити, що у квітні 2001 р. був прийнятий новий КК України, який містив у своїй редакції злочин «Експлуатація дітей». Даний склад злочину передбачає відповідальність за експлуатацію дітей, оскільки вчинення злочину полягає у використанні їх праці з метою отримання прибутку. Це принципово нове положення стосовно захисту дітей, введення якого в дію було зумовлено зобов'язанням України внести зміни до законодавства у зв'язку з ратифікацією низки міжнародно-правових документів, зокрема, Декларації прав дитини. Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Декларації Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) про права дитини, Конвенції Міжнародної Організації Праці (далі – МОП) «Про заборону найгірших форм дитячої праці» №182. Усі ці документи містять заклик до ліквідації примусової праці дітей, встановлення мінімального віку для прийому на роботу, визначення вимог про тривалість робочого дня і умов праці неповнолітніх, особливо на роботах, шкідливих для їх моральності і здоров'я, або небезпечних для життя, або здатних зашкодити їх нормальному розвитку, і передбачити відповідні види покарання або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення даних положень.

Конституція України містить п.5 ст.43 положення, згідно з яким використання праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. КЗпП ст.190 містить норми, що забороняють застосування праці осіб, молодших вісімнадцяти років, на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах.

Шкідливим виробництвом слід вважати виробництво із шкідливими, важкими або небезпечними умовами праці.

Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) України від 31 березня 1994 р., в якому, зазначається: 1) застосування праці неповнолітніх у виробництві, професіях і на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, згідно з Переліком, забороняється на всіх підприємствах, установах і організаціях, незалежно від форм власності і видів їх діяльності; 2) прийом на навчання за професіями (наприклад, гірничі роботи, будівництво метрополітенів, тунелів і підземних споруд спеціального призначення тощо), зазначеними у Переліку, допускається за умови досягнення особами 18 річного віку на момент закінчення навчання; 3) при проходженні виробничої практики (виробничого навчання) особи, які не досягли 18 річного віку і навчаються у професійно-навчальних закладах, можуть знаходитися на виробництвах, професіях і на роботах, включених до Переліку, не більш як 4 години за умов суворого дотримання діючих санітарних норм і правил, а також правил і норм з охорони праці.

Також, згідно зі ст.190 КЗпП України, забороняється залучати осіб, молодше вісімнадцяти років, до підняття і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Існує наказ МОЗ № 59 «Про затвердження граничних норм підняття і переміщення важких речей неповнолітніми» від 22 березня 1996 р., який встановлює, що ці граничні норми діють на всій території України і поширюються на всі підприємства, установи, організації, навчальні заклади, а також на юридичних та фізичних осіб, які використовують працю підлітків від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Наказ містить розрахунки граничних норм підняття та переміщення вантажів підлітками під час короткочасної та тривалої роботи, а також сумарної ваги вантажу для підлітків із розрахунку на 1 годину робочого часу.

Однак, незважаючи на такі вагомні законодавчі зміни, дитяча праця в Україні достатньо поширена. Про її поширеність свідчать такі дані [5]. нині виявлено понад чотириста тисяч дітей, котрі працюють: з них дев'яносто сім тисяч – з найуразливішої групи віком від семи до дванадцяти років. Кількість дітей, зайнятих важкою фізичною працею, сягає 18 %, значна частина яких працює у сільському господарстві, на виробництві та будівництві. Три відсотки з них отримали травми або професійні захворювання. Кількість дітей, які працюють постійно під час навчального року і не відвідують школу, становить понад сорок тисяч.

Дані наведені в Концепції запобігання та виконання найгірших форм праці дітей підтверджують, що поріг дитячої зайнятості доволі помолодшав. Так, за результатами досліджень стосовно дитячої праці по Україні за 2002-2003 рр., середній вік початку трудової діяльності дітей у країні становить 12 років і тільки 47,4% працюючих дітей досягли 15 років – мінімального віку прийняття на роботу згідно з КЗпП [4, с.273].

Непокоїть не тільки факт залучення дітей та підлітків до праці, а також наявність певних небезпечних явищ, якими їх праця супроводжується.

Так, згідно з сучасними соціологічними дослідженнями щодо праці дітей в Україні [1, с.21], у 3% дітей спостерігалися розлади здоров'я, пов'язані з роботою, причому, серед дітей віком від десяти до дванадцяти років цей відсоток був вищим, ніж середній показник (4%). Дівчата віком від десяти до дванадцяти років хворіли і мали розлади здоров'я внаслідок роботи, частіше ніж хлопці відповідної вікової групи і всі діти, зайняті економічною діяльністю (5% дівчат, які працюють). Таким чином, негативні наслідки праці дітей у ранньому віці, передусім у дівчат, проявляються вже сьогодні.

Дві третини дітей, які працювали, регулярно хворіли, з них кожна чотирнадцята дитина хворіла часто. У віковій групі від семи до дев'ять років часто хворіли 11% зайнятих дітей, а серед хлопчиків відповідної групи цей показник становив 13%. У дівчат, які працюють, часті захворювання найбільше спостерігалися у віковій групі тринадцяти – чотирнадцяти років, що становило 12%. Лише 27% дітей, зайнятих економічною діяльністю, не хворіли протягом року.

За даними Державної доповіді про становище дітей в Україні, серед підлітків віком від п'ятнадцяти до сімнадцяти років 2% працювали понад 56 годин на тиждень, що абсолютно неприпустимо у такому віці. Навіть за умови легкої роботи така тривалість робочого тижня призводить до надмірного навантаження на дитячий організм. А якщо брати до уваги, що діти виконували здебільшого фізичну роботу та таку, яка вимагала надмірної уваги, то можна стверджувати про тяжкі непередбачувані наслідки праці для здоров'я дитини. У сільській місцевості тривалість робочого тижня була більшою, ніж у міській, що може пояснюватися специфікою праці в селі. Серед хлопчиків, які були зайняті в сільському господарстві, 8% працювали понад нормативний час [7, с.62-63].

Крім того, в Концепції запобігання та виконання найгірших форм дитячої праці, яка була затверджена 2003 р. розпорядженням Кабінету Міністрів, наголошується, що «...діти здебільшого працюють у небезпечних умовах, що шко-

дить не тільки їх фізичному, а й психічному і духовному розвитку, перешкоджає процесам соціалізації» [8, с.273].

Дані вислови підтверджуються також і дослідженнями у сфері найгірших форм дитячої праці, на які часто наражаються діти в процесі своєї трудової діяльності. Так, дослідники проблеми стверджують, що деякі види праці дітей завдають не тільки фізичної, а й психічної шкоди [6, с.26–28], як наприклад: торгівля (робота за прилавками магазинів, у підсобних приміщеннях, на вуличних лотках та базарах, перенесення вантажів); послуги (миття посуду та підсобні кухонні роботи в закладах харчування, прибирання приміщень, миття машин, підсобні роботи на станціях технічного обслуговування). Ці види діяльності небезпечні для психічного здоров'я надмірною інтенсивністю та тривалістю праці, так само, як і робота в галузі організації дозвілля (артистичні виступи) або модельного бізнесу, що включає в себе виступи неповнолітніх артистів у барах, ресторанах, театрах, участь їх у показах та зйомках, поєднаних із тривалими та виснажливими годинами роботи, нічною роботою, нерегулярним харчуванням, сексуальним та моральним зловживанням стосовно них, схилянням до вживання наркотиків. Останній вид небезпеки, на яку наражаються діти, як наголошує А.А. Музика, загрожує не тільки спричиненням шкоди здоров'ю, оскільки передається від матері до дитини, а й спричиняє моральну та інтелектуальну шкоду [3, с.3]. Або, наприклад, праця дітей на вулиці, що пов'язана із дрібно-роздрібною торгівлею, продажем газет, миттям машин тощо. Загалом, вищезазначені види робіт під час експлуатації праці дитини можуть перешкоджати її нормальному психічному розвитку через монотонність, ізоляцію, перешкоди навчанню.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що положення Європейської соціальної хартії стосовно праці дітей та підлітків на достатньому рівні відображені в тих законодавчих актах, які стосуються трудової діяльності неповнолітніх. Більше того, зважаючи на негативні наслідки, завдані дитині внаслідок залучення її до експлуатації, у вигляді порушення стану здоров'я, перешкоджання отримання належного освітнього рівня, шкоди фізичному та психологічному розвитку, соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за таке суспільно небезпечне діяння полягає у встановленні покарання за нього, що відображено на законодавчому рівні в положеннях ст.150 КК України «Експлуатація дітей».

Однак, разом з тим, слід визнати, що законодавчих змін у вирішенні проблем, які виникають під час залучення дітей та підлітків до праці не-

достатньо. Нині в Україні домінує декларативний підхід до вирішення проблеми експлуатації праці дітей, відсутність реальних дій з подолання цього явища, а також дій, спрямованих на підвищення матеріального добробуту сімей з дітьми, унаслідок чого діти вимушені заробляти для того, щоб зміцнити становище родини. Але ж такий стан речей не відповідає меті заходів по впровадженню європейських стандартів стосовно праці неповнолітніх.

Тому з метою подолання зазначених проблем і успішної реалізації даних заходів ми пропонуємо:

- налагодження дієвих механізмів реалізації юридичних гарантій охорони дитинства шляхом нормативно-правової регламентації та окремого першочергового фінансування соціальної політики у сфері захисту дітей, а отже і їх трудової діяльності;

- проведення дієвої політики з метою підвищення рівня матеріального добробуту сімей і подолання негативних чинників сімейного виховання;

- зміцнення матеріальної бази та штату працівників органів та служб у справах неповнолітніх, упровадження у їх роботу навчальних програм, до яких мають бути включені питання виявлення та реабілітації дітей, залучених до найгірших форм праці.

Література

1. *Дитяча праця в Україні* / О.О. Яременко, О.М. Балакірева, Л.С. Волинець та ін. – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2000. – 132 с.

2. *Конституція України*: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.

3. *Музыка А.А.* Квалификация органами внутренних дел преступлений, совершаемых на почве наркомании: Учеб. пособие / Киев. высш. шк. им. Ф.Э. Дзержинского. – К., 1988. – 90 с.

4. *Науково-практичний коментар до законодавства України про працю*: У 2 т. Сімферополь: Тавріда, 1998 – Т.2. – 608 с.

5. *Позбавлені дитинства* // Урядовий кур'єр – 2002. – № 146. – 10 серп.

6. *Праця дітей в Україні: від усвідомлення проблеми до її вирішення*. Робочі матеріали. – К.: Міленіум, 2002. – 72 с.

7. *Праця дітей в Україні: Тематична державна доповідь про становище дітей в Україні* / О.М. Балакірева, С.А. Вегера, І.М. Жабінець та ін. – К., 2001. – 127 с.

8. *Про затвердження Концепції запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 червня 2003 р. № 364-р// Офіц. вісн. України. – 2003. – № 25. – С. 273. – Ст. 1214.*

9. *Про освіту*: Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-XXI // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 34. – С. 451.

10. *Про охорону дитинства*: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III // Голос України. – 2001. – № 98. – 6 трав.

11. *Про ратифікацію Європейської соціальної хартії*: Закон України від 14 вересня 2006 р. №137-V // Голос України. – 2006. – № 227(3977). – 30 листоп. – С.18–21.

12. *Щотова Ю.М.* Правове регулювання працевлаштування молоді в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 19 с.

И.Н. Доляновская

Обеспечение права детей на защиту в контексте внедрения положений Европейской социальной хартии в законодательство Украины.

В статье исследуются положения Европейской социальной хартии по обеспечению трудовых прав детей и подростков, изменения, произошедшие в законодательстве Украины в связи с ее ратификацией, ситуация по признанию трудовых прав детей в Украине, а также предлагаются пути преодоления нарушений в данной сфере.

I.N. Dolianovskaya

Ensuring children's right to protection in the context of the implementation of the European Social Charter in the legislation of Ukraine

The article considers the provisions of the European Social Charter in respect of human rights of children and adolescents, the changes in the legislation of Ukraine in connection with its ratification, the state of compliance with labor rights of children in Ukraine and ways of overcoming disturbances in this area.